

Gróf Széchenyi István mint katona.

Széchenyi katonai pályafutásáról többen írtak részletesen, legutóbb az Irodalomtörténeti Közlemények 1942. évfolyamában Széchenyi életének alapos ismerője, Viszota Gyula. Azt, aki Széchenyi életének e másfél évtizedéről megbízható adatokra kíváncsi, — ha csak maga nem akarja végigbolyongani a Napló rengetegét és végigböngészni a kiadott és kiadatlan adatok tömkelegét — bízvást figyelmeztetem erre a kronologikus rendjében világosan tájékoztató értekezésre.

Az alábbiakban három kérdésre keresek választ: mennyiben volt alkalmas Széchenyi a katonai pályára, miféle ambíciók hevítették őt a katonaeletben és miféle nyoma maradt szolgálati és szolgálaton kívüli katonaeletének?

Tájékozásul megemlítem, hogy főforrásom Széchenyi naplóinak Viszota-kiadása; ez részemre szinte fölöslegessé tette a jegyzetek adását. Ahol dátumra hivatkozom, ott az olvasó könnyen ellenőrizheti állításaimat a Viszota-féle kiadás megfelelő dátumának kikeresésével; másutt ugyanezen kiadás Mutatóinak segítségével, pl. Széchenyi István nevé-nél. Széchenyi testsúlyára fölsorolt adatok alapján.

a) Széchenyi termete.

„Széchenyi erős, de nem atlétai, magas, de nem túlemelt alakú férfiú volt, a legarányosabb növénnyel, hajlékony tagokkal, jólformált mellel, izmos, edzett karral, és közép-nagyságú napsütött kezekkel” — így szól róla a legrészletesebb és leghitelesebb leírás, Kemény Zsigmondé.

Hány centimétert jelent ez a szó: magas? A rendőrség nemzetközi megállapodása szerint 180—200 cm; igen magas 200 cm. fölött, — de ez a nemzetközi mérték nem fogadható el magyar író szavának értelmezésére. Bartucz Lajos szerint magyar viszonyoknak megfelelően „magas = 170—180 cm., 180 fölött van az „igen magas”, amit Kemény Zsigmond „túlemelt” szóval fejez ki.

Ezen az általánosságon túlmenő pontossággal akartam meghatározni Széchenyi testmagasságát. Katonai törzskönyvi lapjának másolatát megszereztem, de ebben a ma-

gasság föltüntetve nincsen. Halálakor a mérést, úgy látszik, elmúlasztották. Feltűnő, hogy Széchenyi maga — testsúlyának elég gyakori ellenőrzése szinte különössé teszi — magasságát föl nem jegyezte. Ennek pótlásául arra gondoltam, hogy következtetést vonok Széchenyi termetére a Széchenyi-Muzeumban őrzött ruháiból. Mikuska Ferenc, a Magyarországi Szabóiparosok Szövetségének elnöke, kérésre szíves volt ezeket a méréseket elvégezni; ugyanő a mérés alapján Széchenyi magasságát 173 cm-re becsülte.

A becslés a következő adatokra épült: pantallónadrág derékig 106 cm., mente „derékhossz“ 45 cm. Ehhez az összesen 151 cm-hez Mikuska úr hozzáadta az Amerling festményen lemért fejmagasságot (22 cm.).

Nézetem szerint a ruha alapján helyesebb lenne a 174 cm-es becslés. De ha föltételezzük, hogy Széchenyi főnmaradt ruhája a döblingi évekből való, akkor a ruha alapján megállapított magasság a 60—70 év közötti férfiúra illik, pedig ebben a korban már észrevehető a test alacsonyodása, ami 70 éves korig két-három cm-t is elérhet. A 174 cm-hez tehát egy-két cm-t hozzáadhatunk, így Széchenyi férfikori testmagasságát 175—176 cm-re tehetjük. Ez felel még leginkább Kemény Zsigmond szavainak: magas, de nem túlmélt alakú.

Széchenyi elég sűrűn följegyezte testsúlyát. Nemcsak egészségi okból figyelte ezt, hanem amint öngúnyolódásából és naplójának egyéb helyeiből kitetszik, adott a karcsúságra, még pedig nemcsak magánál, hanem másoknál is. Legjobb barátját, Wesselényi Miklóst, helytelenítő mellékízzel nevezi naplójában vastagnak (der Dicke). Egyik Károlyi gróffal gúnyból fogadott, hogy Károlyi 1827 szept. 8-án este 6-kor 161 és félfont (= 91,5 kg.) súlyú lesz. Az 1829-i lóverseny és állatkiállítás alkalmával természetesen ott forgolódtott a látogatók közt feltűnő Crescentia körül és megmérte őt is, kísérőjével, Hunyadyné Zichy Julietta grófnővel együtt. A 30 éves Crescentia — ekkor már négy élő gyermek anyja, — csak 62 kg-ig (117 font) vitte, mostoha-lánya, a nála 9 évvel ifjabb Julietta 72 kg-ot (128 font) nyomott.

Magasságához képest Széchenyi sohasem volt elhízva. 1830 előtt 122—127 font (68—71,2 kg.) közt ingadozott a testsúlya. 1830 végén, ehhez viszonyítva, csakugyan hízásnak indult. Ez év nyarára esik a híres, Kostantinápolyig terjedt aldunai útja. Útközben evés után fürdött — ettől lázas beteg lett, gyomra felmondta a szolgálatot. „Csont és bőr vagyok, sárga, mint a viasz“, — írja Konstantinápolyból Wesselényinek. Egy hónapnál tovább tartott, míg annyira összeszedte magát, hogy megint lóra ülhetett hazaútazás vé-

gett. E súlyos betegség után Pestre érkezve hónapokig gáncsolja saját falánkságát, zabálását, „valósággal halálra eszem magamat.“ December közepén jegyzi Naplójába azt, hogy már nem érez mohó étvágyat. Még ezután is állandó a panaszja, hogy dagad a hasa, már körtealakú a teste.

A legnagyobb testsúlyt mégis 1831-ben, november 7-én jegyzi föl: 138 font (= 77.5 kg.) Sajnos, e két esetben nem tudjuk, hogy ruha nélkül állott-e mérlegre, mint szokott, de ha így is történt, ez a súly még mindig nem torzítja el annyira a 175—176 cm-es magas férfi alakját, mint azt Széchenyi önmagáról írja. Mellékesen megemlítem, hogy ez a gyarapodás átmeneti volt, testsúlya a későbbi években 128-ra, sőt (ez esetben ruhával együtt) 114 fontra (alig 64. tehát ruha nélkül 60—62 kg-ra) száll alá.

Karcsú, sokszor és hosszú időn át sovány volt a teste. Ilyennek látta a 37 éves Széchenyit Kazinczy: „vékonytestű, igen fekete hajú és szemű, vastag, fekete, csaknem összenőtt szemöldökű, fiatal, de grávis, azonban széptónusú nyájas úr.“

Ezt a testet Széchenyi elvi meggyőződésből edzette, szinte mondhatnók gyötörte.

b) Fizikai ereje és ügyessége.¹

Nem a fizikai erőt tartotta az ember legfontosabb tulajdonságának. Gyakran visszatérő gondolata, hogy erő körül egyesül minden e világon, de az erkölcsi erő körül. „mint a világegyetemben a naprendszerek Isten körül.“ Nem a fizikai erő uralkodik, mert akkor az ökor parancsolna az embernek. „Semmi az, ha valaki jól lovagol, táncol, labdázik, úszik, versel“, fő a férfiasság és erő, „e körül egyesül az emberiség.“ Különböző kifejezésekkel ugyanaz a gondolat.

A szellem primátusa azonban nem teszi fölöslegessé, sőt megköveteli a test edzését. A testgyakorlás nemcsak örömet szerez és erősít, hanem — és ez lényegesen emeli értékét Széchenyinek örökösen önjavításra irányuló pillantásában — elterel a buja gondolatoktól. „A jellem összefügg az egészséggel“, ezért nagy, kiszámíthatatlan becsű minden, ami erősíti az egészséget, élesíti az érzékeket: ez növeli az ember függetlenségét, eltávolít az érzékiségtől. „ezért szeretem a vadászatot, különösen lóháton.“

A napoleoni háborúk után ezért igyekezett meghonosítani a falkavadászatot. 1820 végén annyira lázba ejtette őt

¹ Sportteljesítményeiről több helyt írt Siklóssy László.

és Eszterházy Vincét egy sikerült falkavadászat, hogy kutyafalkát szereztek, aláírásokat gyűjtöttek a falkavadászat rendszeresítésére és vállalták az esetleges hiány fedezését.

Testedző mulatozásának állandó kísérője a fogadás. A fogadásokat az angoloktól tanulhatta, különösen lóversenyek alkalmával. Elvileg helyeselte a fogadást, mert ez gondolkodásra, számításra kényszeríti az embert, és arra izgatja, hogy a legjobb eredményre törekedjék. Már 1816 tavaszán írja Liebenbergnek, hogy 700 arany erejéig úszik fogadásokban a simmeringi lóversenyekre. Később is látjuk fogadásait derűre-borúra. Fogad Esterházy Vincével pisztoly-céllövésre. 100 forintja bánja. Fogad Leikammal, hogy gróf Hunyady 1825-ben nem kap 250 pengőforintot a gyapjú mázsájáért. (à 56 kg.). 20 frankba fogad Esterházy Pállal két hadtörténetíró, a Ségur és Gourgaud párbajára. Fogad arra, hogy az oroszok 1828-ban nem, de 1829-ben eljutnak Konstantinápolyba. Fogad — és 10 arany veszteség dacára meg van elégedve, — hogy Bóhus eljut-e Vácra 1 óra 36' alatt: valószínűleg lóháton. Fogadni akar, de úgylátszik nem akad pártnerre, hogy Bécsből Pestre lovagol ugyanazon a lovón 24 óra alatt. — milyen modern ötlet. A fogadás sokféle tárgya közt persze legfontosabb a sport, ebben is a lóverseny. Ezzel — mint az előbbi példák mutatják, — szorosan összefügg az idő mérése, ami valósággal verévé vált. A fogadások ebben ösztönzőleg hatottak rá. „5 és 1/2 óra alatt tettem meg az útat Bécsből Felsbergig, nagy megerőltetéssel 5 óra is elég lenne, de 4 és 1/2-re már nem lehetne fogadni“ írja Naplójában 1820. okt. 31-én. Gondolkozóba esik Wesselényi kocsisának hetvenkedésén: 2 nap Zsibóról Pestre, 4 nap alatt Bécsbe hají — „hihető ez?“

Saját teljesítményeit gyakran méri. 1820 dec. 3-án Cenkről csukott könnyű kocsijában 4 lóval 24 óra alatt érkezik Pestre (kb. 220 km.) 1821 okt. 3-án Debrecenből Pestig a 26 mérföldnyi (kb. 190 km.) útat váltatlan lovakkal 60 óra alatt teszi meg, „csak négy mérföld kivétel a Hortobágyon“. Elég jellemző adat az utak különbözősége. Bábóljáról 1822 februárjában 16 óra alatt ér Pestre (kb. 100 km.) Férfias mulatság a kocsizás is, de gyerekjáték is lehet, asszonyoktól is kitelik. Azonban legény legyen a talpán, aki utána csinálja lovas és gyalogbravúrijait.

„Hatodikán reggel indultam Montbelliarból (Schwarzenberg herceg főhadiszállásáról) — írja 1814 január 14-én — és 2 és 1/2 nap alatt tettem meg az útat Metz környékéig, ahol a kitűnő Blüchert találtam“. Ez a levél Mannheimból kelt, visszatérő útjából, mert az üzenetváltás fontossága. (megtudni, hogy mi Blücher terve) nem tűrte meg az ellenség közelébe jutás veszélyét. A V alakú út légvonalban

450 km., — Széchenyi följegyzése szerint, amely a távolságokat is föltüntető menetlevél alapján készülhetett, s így számításba vehette a különböző kanyarulatokat, 138 lieue-nyi, vagyis több, mint 600 km. (1 lieue $\approx$ 4444 m.)

Ilyen teljesítmény után a pozsony—cenki 80 km-es lovaglásnak inkább az a delikát gondolat ad érdekességet, hogy Széchenyi, Crescentia imádója, otthagya az országgyűlés székhelyét arra az időre, amíg a férj a fővárostól távollenni kénytelen. Sportszerű jelentősége van a Sopron—kirchschlagi (4½ óra oda, ugyanannyi vissza) téli útnak, és a lóversenyeken való részvételnek. 1821 július 8-án Diószegről Debrecenbe lovagol. Ez a távolság nem nagy, talán lépésben ment végig, talán nagy kerülővel: az út 5 órájába került. Debrecenbe érve, ugyanazon a lovon versenyt futtat és nyer. — Dagadó kebellet jegyzi fel azt a diadalát, melyet a napjainkig csillogóhírű Sándor Móric fölött aratott. A verseny közben leszakadt a lovára akasztott súly, és kézben vitte tovább a célig, hogy az előírt megterhelésben hiány ne essék — így ért be elsőnek. A közönség tapssal ünnepelte a győztest, Berzsényi ódát írt róla — Széchenyi rémületére. Széchenyinek t. i. minden eszméje száz mással függött össze, ő nem ok nélkül írta, hogy egy eszme ezer másikat szül. A lóverseny az egyesülést szolgálta, sok más eszmével együtt. Mi lesz az egyesüléssel, ha az óda elidegeníti tőle Sándor Móricot? Nosza elő a hajszálbetűkön nyargaló tollat és már szalad is a levél: „Édes Berzsényim. Nagyon tisztelt Hazámfia és Honnunk valódi díszé“... változtassa meg a verset, mert Sándort nehéz volt rábírnai a versenyre, ő tudta, hogy nem nyerhet. Az ostoba közönség azt hiszi, hogy az a jó lovag, aki nyer, pedig „ezt a sebes ló teszi... Gátot vetne működésembe. Nem is talál diadal fiának nevezni „szegény elsoványodott sárga testemet, ifjú abban és erős a lélek, de a tokja annál hitványabb“.

Ennek a levélbe került gondolatnak, hogy t. i. a maga előtérbe tolása árthat terveinek, ikerestvére és a Naplóba rejtőzött az, hogy végzetes következményekkel járhat terveire a legkisebb balsiker. Csak bárányfelhők tarkítják az ég kékjét, ő már a zivatar csattogását hallja. A lóverseny fölvirágoztatására indított mozgalom neveltségessé válik és az egész magyar ellenzék felozlását idézheti elő, ha veszti a simmeringi lóversenyen — írja visszafojtott lélekzetel a Naplóba, — aztán, szerencsére, nyer.

A lovaglás megmaradt kedvenc sportjának. Pestről lóháton gyakran rándult ki egyedül, vagy többedmagával Palotára nyúlászni, Fótra a Károlyiakhoz, Gödöllőre Grassalkovichékhoz, Gyálpusztára vadászni Mayerffihez. Kelés volt

a térdén, de azért ellovagol Törökbálintig és vissza, hogy helyet nézzon a lóverseny céljára. Ha más nem került, a „városerdőbe,” vagy a budai lovaglóiiskolába nézett el, ahol ha nem is láthatta Crescentiát, legalább szívhatta azt a levegőt, amelyben az előző vagy következő órákban az Ő kosztüm-jét fodrozta, az Ő arcát rózsázta az erdők felől jövő friss fuvalom, ahol Ő, a kegyetlen, tudott lovagolni akkor is, mikor Széchenyi betegen feküdt.

Lovasteljesítményeivel vetekednek gyaloglásai. Ezekről nagy keleti útjától kezdve tudunk. Kis-Ázsiában. Görögországban 1818—19 telén a legtöbb útát még lóháton tette meg, de a szicíliai vesztegzárban reggel 6-kor, negyedórai úszás után 20 (angol) mérföldes ($\approx$ 32 km) gyaloglásra indult naponta, majd gyalog járta körül csaknem az egész szigetet. Messinától Palermóig, 25 napon át, napi 20—40 mérföldet ($\approx$ 32—64 km.) gyalogolva. „Eleinte igen fáradt voltam, aztán kellemesebb lett... Erkölesi tulajdonságaink akaratumk szerint szunnyadnak el, vagy maradnak ébren, ugyanígy van restünk.”

Ebben az útjában jegyzi föl magáról, hogy minden hegyet meg akar mászni. Föl is ment a többi közt a kisázsiai Olympusra, és a hegymászás úgy kimerítette, hogy utána sem enni, sem aludni nem bírt, több órára megsiketült. Az Etna láttára ugyanez az ellenállhatatlan vágy vett erőt rajta. Már a tengerről napokon át gyönyörködött benne, „lehet-e szebb, mint ez az egyetlen, magas, terméketlen, vad vulkán, mely virágos kert fölött uralkodik”. A hosszúra nyúló tengeri úton 4 napon át legnagyobb és legkellemesebb időtöltés ennek a hófödte csúcsnak a bámulása volt. „Talán semmisen tudna visszatartani az Etna megmászásától” írja és valóban felkapaszkodik a kráter pereméig, megvetéssel hagyva hátra filológus kísérőjét, aki 40 évére hivatkozva az „angol háznál” maradt el: „ez a Silenus sohasem lehetett derekas férfi, engem föl vitt akaratom”.

Hasonló hegymászásról még csak egyről tudunk életében, de ez nem végződött ilyen szépen. 34 éves korában (1825. júl. 6.) 14 óras úttal ment a Pic Du Midire. Ott megrémült a borzalmas szakadékok fölött: „nincs szörnyűbb érzés, mint szakadék fölött lebegni... félelmes gondolat néhány ezer lábnyira zuhanni... magas hegyben sohasem érzem magam otthonosan.”

Viszonylag sík úton többször tesz imponáló távgyaloglást. Épen a keleti útról hazaérkezve, 1819. jún. 25-én Bécsből gyalog megy 14 és $\frac{1}{2}$ óra alatt Cenkre. Följegyzése szerint ez 11 mérföld = 81—82 km. Az út valóban annyi térkép szerint is. Egy órára $5 \frac{1}{2}$ km. esik, pihenésre alig hagy-

hatott időt. Vegyék figyelembe sportszakértőink, hogy a napjainkban divatos „marathoni futásban” erre készülő atléták vesznek részt, pompás úton teszik meg a 60 km-t, egészen könnyű ruhában. Széchenyinek volt annyi esze, hogy lehetőség szerint kényelmes ruhát viselt, de bizonyos, hogy rendes öltözetben taposta végig a 80 km-nél nagyobb távolságot, olyan nyomorúságos úton, melyekhez hasonló pályát cross country versenyeken képzelhetünk. Ez a Bécs—cenki út életének legnagyobb gyalogló teljesítménye. Bele is fáradt a lába, és elhatározta, hogy ezután nem sajnál vándorlegényektől néhány garast sörre, borra. „Valóban alulról kellene kezdenünk az életet. Nem lennénk olyan igaztalanok a munkásosztályhoz, ha nyomorúságban tapasztalnók, mily keserű dolog előteremteti az édes kenyeret”.

Előfordult később, hogy Bécsbe félútig gyalog ment Pozsonyból. Gödöllőre Pestről — Grassalkovichékhoz — egy alkalommal gróf Károlyival 4 óra 45' alatt ért gyalog, más alkalommal 4½ óra alatt, pedig ekkor a kőbányai lóvasút mellett „segítenem kellett a fölrakásban” egy fuvarosnak, kinek szekereéről leesett egy nagy kő. Mellékesen megjegyezve, sejtjük-e már, hogy miért volt napbarnított a közép-nagyságú két kéz?

Erős gyalogútja volt még egy néhány: a somogy megyei Szentgyörgyvárról (saját birtoka) Keszthelyre 80 km, egy másik 11 órás út Püspökfürdőről Belényesre 7 mérföld (=54 km.) ennél megjegyzi, ezt is elhihetjük, hogy nem fáradt bele annyira, mint a bécs—cenkibe. Ezeknél az útnál a távolság helyes becslését jó térképen bárki ellenőrizheti.

Regényt lehetne írni Széchenyi lókedveléséről, de ilyen gyaloglások hallatára nem vehetjük pusztá kedélyhullámszáznak azt a kifakadást (mikor a lóverseny ügye minduntalan elakadt), hogy neki a ló közömbös, csak fényűzés, s ha nincs, jár gyalog.

Sporteredményeiből ennyinek ismerete elég arra, hogy helyreigazítsuk Kemény Zsigmondnak róla szóló leírását. „Erős, de nem atlétai” — mondja a vízuális és lelki leírásokban a titkolt redőkgig minden lényegest az anatomus biztonságával megmutató magyar. Azért mondja, mert az ő Széchenyi-arc képe tulajdonképen quadrifólium. — a főhős mellett — állandóan ott lebeg Batthyányi Kossuth és Wesselényi sziluettje. Ezek közül, már csak a nimbusz varázsa miatt is, az árvízi hajós tűnhetett atlétának, különösen abban az időben, amelyre legélesebben emlékezhetett Kemény, az 1848-at közvetlenül megelőző. Széchenyit már 60 évhez közeledő alakjában szerepeltető esztendőkből. Java férfikorában — nyugodtan bízom az ítéletet a napjaink sportházában élő olvasóra — atléta volt Széchenyi, atléta a legfeltűnőbbjéből.

A lovaglás, vadászat és gyaloglás azonban nem meríti ki az ő testedző műsorát. A közepesen fölülemelkedik úszásban is.

Az úszást élvezetté tette számára a tisztaság kedvelése. Saját külsejének gondozása és tisztántartása életszükségleti volt számára. Undorodott tudós és művész útítársaitól, akik mosdásra, borotválkozásra nem fordítottak annyi gondot, mint ő, — megszólta vadásztársait, akik izzadtan, diszkosan ülnek asztalhoz, úgy pipáznak, — esznek-isznak. Még kedvelt Liebenbergjének is azt ígéri Londonból, hogy hat borotvát visz neki, ha ezután naponta borotválkozik. Ő maga 1819-ben, mikor csaknem egy évi távollét után éjjel-nappal utazva rohant szüleihez, Nápolyból Bécsbe, naponta egy órát fordít mosdás, borotválkozás, étkezés céljára — s elhihetjük, hogy a tisztálkodás és öltözködés egy órájába került naponta a keleti úton is. A tisztaságot a civilizációval kapcsolta össze: milyen tiszták az angolok a törökökhöz képest. Természetesen megkövetelte a tisztaságot a maga környezetében is. Megvetéssel jegyzi fel Naplójában, hogy a mindig takarítatlan pesti színházban megtalálta az ott elvesztett amulettet, Crescentia ajándékát. Veréssel fenyegette aldunai útján a hajósokat, kik nem a Dunába köptek.

Ilyen sokoldalú sportolásnak előfeltétele és bizonyos mértékig következménye a Kemény leírásából ismert, arányos, hajlékony természet.

c) Háborús szolgálat.

Széchenyi 1809-ben gyermekfővel — jó öt hónappal 18-ik életévének betöltése előtt — katona lett, sőt főhadnagy, a magyar nemesi fölkelő sereg vezérkarában. Atyjának erre irányuló folyamodványát elutasította volt József nádor azzal az indokolással, hogy a vezérkarba csak elméletileg és gyakorlatilag képzett és érdemeket szerzett tisztek oszthatók be. Széchenyi Ferenc ekkor a császárhoz fordult és ez teljesítette a kérést, kinevezte Istvánt április 7-én bátyjával, Pállal együtt.

Gomez altábornagy, a nemesi fölkelő sereg kizemelt vezérkari főnöke, készítette elő a két ifjút a katonai szolgálatra, több tisztnek segítségül vételével. Pár havi iskolázásban volt részük 1809 elején, a bevonulásig, olyanforma idő, amilyen napjainkban „karpaszományosoknál” a csillag elnyeréséig telik el. Istvánt a győri sáncásás fölügyeleténél alkalmazták eleinte. Itt jó hasznát látta atyja gazdagságának. Parancsnoka lovat vétetett vele. Tisztársainak állítólag nem télt erre a nagy drágaságban, és ő lóháton nyargalhatott a

14 km. (7.000 öl) hosszú sánc mellett. Heteken át hajnali félháromtól éjfélig fáradozott az ellenőrzéssel és kifizetésekkel. Közben lelkendezett a fölkelő sereg szaporodásán. Ifjúi hevülékenységében odáig ment, hogy a 24.000 főnyire becsült fölkelő hadat képesnek hitte bármily ellenség legyőzésére — ha ugyan nem szülei megnyugtatóására írta az erről szóló bizakodó levelet.

Ismerjük azt a csónakújtját, amelyet a franciák által délről és keletről körülzárt Gyórtól Komáromig tett a Kis-Dunán, és amelyért „legfelsőbb elismerést” kapott. Ezt a kitüntetést már nem atyjának, a hitbizomány-alapító Ferencnek, hanem saját érdemének tulajdoníthatjuk. Különbösen valószínűleg ezt is együtt kapta volna Pállal, mint a főhadnagyi rangot.

Komoly katonai teljesítményei ismereteseek az 1813—14-i hadjáratokból.

Schwarzenberg herceg főhadiszállásához volt beosztva. A herceg szerette, hogy futártisztjeinek jó lovuk legyen. Széchenyinek pedig voltak jó lovai; tudjuk, hogy sokat költött reájuk. De már a csehországi táborozás idején túlsokat követeltek tőle. „Futártisztársaim lovai is leromlottak. Lovaglásainkról fogalma sincs senkinek. Három postányira, azaz 10 mérföldnyire (=74 km.) is elküldenek lelkiismeretlenül saját lovaimon, takarmány nélkül. Ha egy patkó elvész, e cseh sziklákon úgy elmömlik a ló patája, hogy vasalni sem lehet”.

Legnevezetesebb futárszolgálat a Lipcse mellett történt. Itt sem a jövődő majoresco előnye, a jó ló, hanem saját elhatározása szerzett neki elismerést.

Szeptember 3-án Prágából írja: „Látszik, hogy Napoleon nem szedheti össze seregét Lipcse előtt”. Elég jól sejtett vagy elég jól értesült a 22-ik évéhez közelgő és akkor éppen betegen fekvő futártiszt.

5-én jelzi, hogy gyógyulóban van, és készül újra Schwarzenberghez. Megírja, hogy Prágában 14.000 szövetséges és francia fekszik sebeiben. „Súlyosan és borzalmasan nehezedik a kegyetlen zsarnok erőszakja az emberiség fejére.”

Szeptember 13-án Teplitzből ír. Ez a város is tele van beteg és sebesült katonákkal. 21-én ugyaninnen jelenti, hogy *hullanak a franciák lovai*. Október 13-án írja: Európa sorsát döntik el most.

A következő napokról sógora, Zichy Ferdinánd ír november derekán: „Érthetetlen, hogy Pista semmit sem mesélt”. E levél szerint Schwarzenberg 16-án, 17-re virradólag Széchenyit Blücherhez küldte, hogy meghívja őt a 18-i csatára. „Nálunk ez a politikai módja az urak ebédrekérésé-

nek. István elvégezte a megbízást, elvitte Blücherhez azt a parancsot, hogy invitálja meg a svéd trónörökös is. A porosz vezér kétségeskedett azon, hogy „ezt a határozottan félbolondot“ e lépésre rábírhadják. Bernadotte lehetőség szerint kímélte svédjeit. Széchenyi ajánlkozott, hogy rábíri Bernadotteot az előnyomulásra. Lovat kapott Blüchertől, és Bernadotte szállásán előadta az ott tartózkodó porosz tiszteknek, hogy Bernadotteot a két császár és a porosz király nevében Lipcse ellen nyomulásra akarja fölhívni. Egyik porosz tiszt kérdezte, hogy van-e erre megbízása? Széchenyi megvallotta, hogy nincs, de legfeljebb fejét kockáztatja, annyit pedig megér a közjő. A trónörökös elé bocsáttatva, ennek habozására írásos igazolást kér arról, hogy átadta a három uralkodó meghívó üzenetét, mire Bernadotte elhatározta volna a Lipcse ellen vonulást. Erről a lovaglásról és szereplésről Széchenyi 1813-ban alig említ valamit. Október 22-ről egész röviden csak annyit jelent szüleinek, hogy a csata után Schwarzenberg egész kísérete előlépett: így ő is százados lett. November 6-án nyugodtabb helyre, Frankfurtba, „a Capuába“ érve, hosszabb levél elején ír ennyit: örülök, hogy volt *néhány* alkalom a tábornagy bizalmát és bajtársaim szeretetét megnyerni.“

A különböző forrásokból kideríthető valóság ez: Széchenyi okt. 16-án részt vett a lipcsei csata híres francia lovasrohamának föltartóztatására és visszaverésére indított ellentámadásban. 17-én jelen volt Schwarzenberg herceg főhadiszállásán, ahol a d. u. 2 órakor tartott haditanács elhatározta az általános támadást másnap, 18-án reggel 9 órára. Ugyanesak 17-én d. u. érkezett Schwarzenberghez Goltz ezredes Blücher üzenetével a legutóbbi harcokról. Schwarzenberg a 18-ára tervezett támadásról szóló útasítást átadta Goltz ezredesnek, Blücherhez való továbbítás végett. Egy idő múlva, tehát 17-én d. u. ugyanezt az útasítást szintén Blücherhez való továbbítás végett átadta Széchenyinek is, aki ezzel 17-én már *szürkületkor* megérkezett Blücherhez. Blücher értesíteni kívánta — útasítása szerint — a tőle jobbra álló svéd trónörökösit. Az értesítés vitelét Széchenyi — alaposan megrövidítve a lovának és magának járó éjjeli pihenőt — magára vállalta, sőt a svéd trónörökös előtt nem mint Blücher, hanem mint *Schwarzenberg megbízottja a három uralkodó nevében* fölszólította Bernadotteot a másnapi harcban való részvételre. Bernadotte ezen az éjjelen — megismételve a már 17-én nappal tett kérését — saját táborába hívta Blüchert, aki még ezen éjjel átment hozzá és izgalmas tanácskozás után a reggeli órákban tért vissza saját csapataihoz. A tanácskozásról szóló és 18-án reggel 8 órakor kelt jegyzőkönyvet aláírás végett utána kel-

lett küldeni. Széchenyi ez nap. 18-án hajnalban indult vissza Schwarzenberghez, miközben fáradt lova helyett másikat kért és kapott a Lichtenstein hadtesttől.

Viszota Gyula ezt a tényállást másképp látja. Számbavéve az ő nagy tekintélyét, kiemelem kifogásait. Szerinte Széchenyi 16-án indult Blücherhez és 17-én reggel érkezett oda. A reggeli érkezés ellen nyomatékos nehézségnek tartom Széchenyi „szürkületkor“ szavát. A 16-i indulás ellen súlyos érv Széchenyi 18-i visszafordulása. Szabad-e futártisztnak egy egész napot elvesztegetnie? A futártiszt viselkedésére világos képet látunk Goltz ezredes küldetésében. Ő 17-én délután érkezik Schwarzenberghez és ugyancsak d. u. 5-kor — nyilván az embernek-lónak kijáró rövid pihenő után — visszafordul és viszi magával Schwarzenberg haditanácsának új útasítását. Viszota második kifogása éppen Goltz küldetésével kapcsolatos. Mi szüksége volt Schwarzenbergnek új futár küldésére, hogyan képzelte, hogy Széchenyi korábban érkezhetik Blücherhez, mint Goltz, aki már ismerte az útát? Talán éppen azért, mert Goltz már ismerte az útát. Goltz 17-én d. e. nyilván részt vett Blücher hadmozdulataiban, derekas futtatást csinált a fővezér hadiszállásáig, amivel megismerhette az útát *egyik* irányban (katonaeMBER tudja, hogy *visszafelé* ugyanannak az útnak lényegesen más a képe!), de vajjon hogy bírja ő és hogy bírja lova az új útát, egy nap alatt a harmadik komoly igénybevétel? Hozzátehetjük, hogy az útasítás döntő fontosságú volt. Ha valakinek, Schwarzenbergnek tudnia kellett, hogy az útasítás végrehajtása a háború, sőt Európa sorsát határozza meg hosszú időre. Főlősleges-e ilyen útasítást két példányban küldeni? Főlősleges-e erre a célra külön futárt küldeni és nem hagyatkozni az alkalmi futárra, amilyen Goltz volt ebben az esetben?

Mellékesen említem, hogy Viszota szerint Széchenyi 16-áról 17-ére virradólag 8 óra alatt tette meg a Blücher szállásig vezető közel 40 km-nyi útát. „ami elég szép teljesítmény”, teszi hozzá. Főntebb láttuk Széchenyi sportteljesítményeit, láttuk, hogy a Pest—váci útra 1 óra 55 perccel soknak tartott: 40 km-nyi lovaglásra talán 2 órát számított. — gyalogteljesítményeinek ismeretében állíthatjuk, hogy 40 km. neki gyalog sem került volna 8 órájába. 8 órai lovaglással 58 km. sármalmas eredmény, ez a vánszorgás csak az éj sötétségével és a fölázott talajjal lenne menthető. Viszota Gyula természetesen említi is mind a kettőt.

Különös Viszota magyarázata Széchenyi másik útjáról, a svéd trónörököshöz. Viszota szerint Széchenyi 17-én reggel indul a svéd trónörököshöz, odaérkezik 17-én délután és ott átadja azt az üzenetet, amelyet ugyanebben az órában

(17-én d. u. 2-kor tartott haditanács után!), a svéd trónörökös szállásától mintegy 60 km-nyi távolságban, Schwarzenberg kézbesített Goltz ezredesnek Blücherhez való továbbítás végett. Ezt a nehézséget azzal próbálja áthidalni, hogy Széchenyi egyszerűen útközetre szóló meghívást vitt, az időpontot aztán Blücher tudta megmondani 18-án hajnal előtt. Ez valószínűtlen, a főhadiszállás irodája részéről ilyen mulasztás föl nem tételezhető. A lipcsei lovaglás történetével kapcsolatban Viszota Gyula legsúlyosabbnak látszó érve az, hogy Széchenyi 1848-ban — egy eddig ismeretlen vállomásában — hazugságnak minősíti annak legérdekesebb részeit. Ezen az alapon Viszota állítja, hogy Széchenyi útja a svéd trónörököshöz nem volt önkéntes vállalkozás, ott ő a trónörökössel szemben nem lépett föl olyan határozottan, mint Zichy Ferdinánd leveléből képzelhető.

Széchenyi tagadását azonban nem lehet bizonyítéknak venni. Láttuk fentebb, miket állított önmagáról egészséges korában is: hogy a versenyfuttatásban nem a lovagé a diésőség, hanem a lováé. Már engedelmet kérek engem ne ültessenek se rossz, se jó ló hátára, mert levét. Ettől eltekintve, igen jó lovasnak kell lennie annak, aki versenylovat jól megüli és biztos marad nyergében akkor is, ha egyik kezében súlyt tart a kantárszár helyett. A győzelem tehát nem tisztán a lóé. De menjünk csak tovább. Az a bizonyos verseny, amelyben ő Sándor Móriccal szemben nyert, vajjon csak a lovak különbségének lenne-e tulajdonítható akkor is, ha tökéletesen egyenlő ügyességű két lovas ült volna a két lovon? Ha olyan fontos a jó ló, miért volt Széchenyié jobb, miért nem volt jobb a jó lovat szinte szadiszztikusan pocskoló Sándor Móricé? Abban a versenyben, ha nem Széchenyi ügyessége, akkor Széchenyi erkölcsi fölénye és lovak válogatásában, nevelésében való szakértelme győzött volna, nem a hűségesebb ló, mely a könnyelmű gazdát ugyanolyan igyekezettel szolgálja, mint a gondosat. — Más eseteket is ismerünk, amikor Széchenyi valóságos kéjjel ostorozza önmagát. Ő buta volt gyermekkorában, nem tudott magyarul, még kevésbé helyesírást, minden dolgát bután csinálta. — ha t. i. elhisszük mindazt, amit lesujtott lelkiállapotban vagy tréfából önmagáról állít. Ha pedig komolyan vesszük azt, amit 1848-as konvulziói közben magára ken, akkor ő volt az Antikrisztus. Az ő öregkori önostorozásával szemben ott áll a svéd trónörökös hadiszállásán 1813 okt. 18-án reggel 8-kor készített jegyzőkönyv: „*Miután herceg Schwarzenberg tábornagy azt a közlést tette Széchenyi gróf százados útján, hogy őfelségeik. Sándor cár, az osztrák császár és a porosz király az ellenséget megtámadni szándékoznak és kívánják, hogy az északi és a sziléziai hadsereg együttműködjék e nagy vállalkozás-*

ban...⁴¹ *Széchenyi tehát a svéd trónörökös előtt nem Blücher küldöttjeként, hanem Schwarzenberg küldöttjeként lépett föl. Nem írott útasítást adott át, hanem élőszóval adott elő — különben a jegyzőkönyv nem az ő személyét, hanem Schwarzenberg levelét toltta volna előtérbe.*

Vállalkozásának önkéntes volta csak tévedésből vonható kétségbe. Ő parancsot arra kapott, hogy Blücherhez vigye el a haditanács útasítását. Mint Goltznak Schwarzenbergtől, illő pihenő után Blüchertől neki is saját parancsnokához kellett visszatérnie. Illő pihenő volt részére az éjszaka 17-e és 18-a közt. Ezt használta föl a Bernadotte táborába lovaglásra. Lova a 17-én délutáni és 17—18. éjjeli lovaglás miatt volt fáradt 18-án hajnalban és nem a 17-én délutántól 18-án reggelig Bernadotte táborában való lebzseléstől. Blüchernek voltak saját futártisztjei, talán pihentebbek Széchenyinnél. Ha mégis Széchenyi ment. az alig magyarázható mássai, mint Széchenyi önkéntes jelentkezésével. Ennek az sem mondana ellen, ha Széchenyi nem 55 év múlva, hanem azon nyomban azt jelentette volna, hogy ő Blücher *parancsára* indult a svéd trónörököshöz. Aki katonáéknál önként vállalkozik egy parancs teljesítésére, az *önként* vállalkozik, de *parancsra* cselekszik, másképp nem is tehet.

Nincs adatunk Széchenyi e lovaglásának összefüggésére Blücher 18-i hajnali látogatásával Bernadottenál. De igen közeli a föltevés, hogy Széchenyi föllépése zavarta meg a svéd trónörökös kedélyét és emiatt hívta meg újból, most már sikerrel, Blüchert egy utolsó tanácskozásra. Ezek alapján részemről hitelesnek tartom a Schwarzenberg főhadiszállásán elterjedt véleményt, hogy Bernadotte habozásának megtörésében és ezzel a lipcei csata eredményének előidézésében nevezetes része volt a magyar huszárcapitánynak. De hogyan is tételezzük föl a józan Széchenyiről a nála különben is szokatlan alaptalan öndicséretet olyan helyzetben, amelyben a Blüchertől és a svéd trónörököstől jövő-menő futárok és maguk a találkozó fővezérek hamarosan és csúfosan leleplezhették volna a csalafintaságot?

December 3-án negatív eredményű, de nagy teljesítményről számol be Széchenyi. Drezda elfoglalása után, több fogságba esett francia tábornok megszökött. Franciaországba jutásuk megakadályozása végett, a svájci határ ellenőrzésére Freiburgtól Schaffhausenig a népből milíciát kellett szerveznie Széchenyinek. Frankfurttól Baselbe lovagolt, innen Lauffenburgon át Schaffhausenbe és Constanzba, majd a földadat végzése után (a tábornokok fogságba estek, bár nem itt, hanem Strassburgnál) Stockachon és Stuttgarton át vissza Frankfurtra. Ezt az utat Frankfurttól írt leveleinek keltező-

séből következtetve, nov. 23- és december 5. között tette meg, a pontos időhatárokat nem ismerjük. Maga az út légyonalban 700 km. fölött van.

Párisig még volt néhány nagyobb lovaglása, ezek közül a Montbéliard-metzi útról már szoltam. Másféle multságáról 1814 márciusában értesít.

Az Arcis Sur Aube város környékére szorult franciák roppant veszteségeket szenvedtek e hó 20-án. „A nap éppen lehanyatlott a hegy fölött, mikor egy francia lovasoszlop dühös rohamot intézett ágyúinkra és éppen arra a helyre, amelyre igénytelen személyemet állítottam. Ezek a divatbábák megvadultak a sok golyótól és úgy jöttek, mint a vak legyek. Mindent halomra döntöttek, kivéve engem, az éjszaka azonban olyan sötét volt, hogy e kis csatát a kozákok nyerték meg, akik éjjel sokkal jobban látnak, mint ezek az elvakult franciák.”

A futárszolgálatban élvezhette Széchenyi az öntevékenységet. Függetlenségre vágyó lelke még nagyobb örömet remélt attól, hogy beléphetett a Hessen-Homburg huszárezredbe, melyben századparancsnokságot vásárolt.

Napoleon első leverése után Olaszországba utazott és bevonult az 5. (akkor angol kormányzóherceg) huszárezredhez, melyben egyelőre csak egy szárny parancsnokságát vehette át. De ezzel a szárnnyal napokon át, mint *önálló* parancsnok teljesíthetett szolgálatot!

1815 április közepén egyezséget kötött egyik tisztjával, melynek értelmében átvehette az ezredesi 2-ik század parancsnokságát. Ezt az egyezséget nevelésesen drágának mondja. Költségét szaporította az, hogy a századparancsnoksághoz jutás fölötti örömeben, háromszoros áron vásárolt lovakat. Ekkor kapott új meghívást arra, hogy Schwarzenberg herceg mellé menjen. Csakhogy ő, Olaszország közepén, mint századparancsnok, elérte minden fiatal katonatiszt legragyogóbb álmát: „szinte állandóan *elkülönítve* vagyok századdal, tábornoki címért sem cserélnék”. Emiatt jelentette azt, hogy szerencsétlen lórólesés nagy fájdalmat okozott neki, egészsége különben is annyira legyengült már korábban, hogy napokon át távol kell maradnia századától.

Ezt írta április 29-én. A következő napokról Starhemberg Gundaker dandár parancsnok írásban adta „kérés nélkül” vitézi tetteinek felsorolását.

Május 2-án, rohamot vezetett százada egyik szárnyával „oly ügyességgel és elszántsággal, hogy pár pillanat alatt zavarbahozta az ellenséges lövasságot és azt — több sébével nem törődve — nevezetes veszteséget okozva, a gyalogságig és tűzérőségig üldözte.” Május 4-én Maceratánál a civitanovai útra

előreküldve, egy óránál tovább tartotta fenn az ellenséges testőrlovasságot s ezzel lehetővé tette, hogy az osztrák elővéd elérje a főútat és az ellenséget rendetlen visszavonulásra kényszerítse, majd teljesen szétszórja. 14-én a legvitézebbül támogatta Eötvös századost, ki túlnyomó ellenséges lovassággal keveredett közelharcba; ezután Széchenyi különös hidegvérrel és elszántsággal rohant meg egy ellenséges gyalogtömeget és azt teljesen szétugrasztotta.

A háborúval végeszakadt az önálló parancsnokoskodásnak. Nem csoda, hogy hamar ráunt a békebeli szolgálatra. Elégületlensége kiterjedt általában a katonaságra, sőt az egész Monarchiára. Az eleinte unalmas térképezéshez még mintha megjöjt volna a kedve: 1809 végén el akarja vinni a hadgyakorlatok tervrajzát szüleinek Pestre, hogy megmagyarázza. Ilyenfajta érdeklődés alig mutatkozik későbbi katonai pályáján. Szemeit nem közvetlen kötelességére, hanem annál elérhetetlenül magasabbra szegezte. Ami szorosan előtte állott, arra állandóan panaszol Naplójában. Föl nem jegyzett panaszai már korábban is lehettek.

Öntudatos tiszthez illően legdicsőbb pályának nézte a katonaságot. „Ki szolgált jobban a hazának. — dohog — valami kutya firkonc ügyvéd, ki az Istent és a világot csalja, vagy a derék közlegény, kinek egyetlen téli hadjáratát nem lehet megfizetni semmiféle jutalommal. És ezeknek a Wellingtonnál vitézebb harcosoknak soraiha fegyenceket állítanak.” Rossz a fegyver, rossz a ló, nadrágja sincs a luszárnak, rosszul élelmezik, koldulni kénytelen. 1814 késő őszen Olaszországba utazva, Bolognáig valami 800 kéregető osztrák katonának adott 5 garasával 200 váltóforintot. — A tiszteknél az érdem jutalma azonos a büntetéssel: nyugdíjazás.

Saját elképzelésének alapvonalait megismerhetjük Naplójából.

Életírói sokszor megmosolyogták 1820-ban bihardiószei főleisztendejére összeállított programját: görögországi úti jegyzeteinek rendezése, mennyire egyeztethető össze a lélek tökéletessége az életbölcsestéssel, lótenyésztésről, kis háború és előőrsi szolgálat, teljes reform Ausztriában, nevelésterv, regénybefejezés, Child Harold fordítása. Homeros olvasása, magyar történelembe és jogba belefeküdni.

Óriási program, de észre kell vennünk, hogy több pontja egycélú. A lótenyésztés, a kisháború és előőrsi szolgálat, továbbá a nevelésterv tulajdonképen alkotórésze a „teljes reform Ausztriában” fogalmának, ugyanennek kiegészítő része a magyar történelem és jog tanulása, alapvetése a bölcselkedő egyeztetés a lélek tökéletessége és az életböl-

cesesség között... Már hallottuk Széchenytől, hogy egy eszme ezer másikat szül.

A hölcselkedő alapvetésének egyik problémája az, hogy megbocsátható-e a csel, színjátszás, hypokrizis, csalás. Ha ezzel elcsábíthatjuk a leányt, kit nőül venni akarunk, vagy megverhetjük-e az ellenséget, vagy megmenthetjük a hazát?¹

Ráismerünk a problémára szellemének történetében. Tudunk vívódásairól, a Metternich herceggel folytatott tárgyalások kapcsán, melyek folyamán világosan kellett látnia, hogy gondolatainak őszinte föltárása egyformán lehetetlenné tenné őt a kormány és a nemzet előtt. Azon kell bámulnunk, hogy is bírhatta másfél évtizeden át a katonai szolgálatot, hogy is vállalhatott politikai szerepet az, aki ilyen szentimentálisan fogta föl a lelkiismeret kérdését? Az ő világnézete és az erre épülő reformterve igen mélyre ásott erkölcsi alapon nyugszik. A programból egészen kódös Ausztria teljes reformja. Az a lelkesedés, melyet Széchenyi az alkotmányos Anglia intézményei, az a homályos rajongás, melyet a szabad Amerika iránt táplált, nem teszi bizonyossá, hogy Ausztriát hasonlónak kívánta volna formálni. Az ő fölfogása szerint különböző nemzeteket különböző fejlettség fokán csak különböző intézmények boldogíthatnak.

Nevelésügyi gondolataiból ide a hadüggyel kapcsolatosak tartoznak. Az ifjúságot ezek szerint úgy kell nevelni, hogy „gyermekkortól szokja meg alárendelni minden szenvedélyét a haza dicsőségének és előnyének. Testileg és lelkileg mindenki legyen képes, szükség esetén, a hon védelmére, bármilyen rendben született és nőt föl. A hódítóval szemben. (Napoleon árnyéka borult Széchenyi gondolataira) megsemmisítő legyen a hideg és meggondolt hazaszeretet, a becsület alapelveinek átgondolása és a vitézség megszokása.“ Tanítani kell az életmegvetést, szoktatni kell az embereket az ágyúdörgéshez, a fáradsághoz. Ausztria 25 éven át túrta, hogy verjék, végül „Isten megkönyörült butaságunkon, és megakarta alázni ellenségünket. Természetesen legjobb fegyver és fölszerelés a szerencse, de mégis értelmetlen dolog, hogy ne fordítsunk fáradságot a szerencse megérdemlésére, kikényszerítésére és megtartására“.¹

A naplóból összeállíthatjuk a hadseregére vonatkozó nézeteit is. Ezek szerint az ezred minősége az ezredestől függ.

Jó szokás az angol ezredekben a tisztikar együttétkezése. Nem mondja ugyan, hogy miért, de az ő örökké oktató modorából kitalálhatjuk elképzelését: a parancsnok itt hatékonyan nevelheti a legénység nevelőit. A csapatot békében kell kiképezni, 5—6 év alatt bármiféle nemzetbelit jó katonává

¹ Naplók I. 578. 577., II. 59. 56/7.

lehet formálni, természetesen „különböző módokon, mert az egyiket természetes bátorság és becsületérzés vezeti oda, ahova a másikat vasfegyelem, borzasztó büntetés, vagy vallás viszi el... Hadgyakorlaton és fölszerelésben semmit sem adok arra, aminek végcélja nem a csata és háború.“

Hivatásos katonához illően lenézi a képzetlen tömegeit. Elképzeli 14—70 év közötti lakosság fölfegyverzését, de ezzel szembeállítja a tizedrésznyi jól képzett sereg fogalmát. — az ebben szolgált rokkantak részére fénves ellátást kíván.¹

A tábornok ne veresse meg magát, háborúban használja ki a terepet. „Ha hadseregem lenne, mindig beásatnám, mint a mezei egereket.“ A tábornok gondolja meg minden parancsát. Végrehajthatatlan parancs engedetlenséget szül, de ütközethen feltétlen engedelmességet kell követelnie. „Ha egy zászlóaljtól azt a jelentést venném, hogy állását többé nem tarthatja, nyugodtan kérdezném a hírhözótól, hogy él-e még parancsnoka? Ha igen akkor szerencsét kívánnék halálos órájához. Védje a rábizott falut egyedül a kutya, míg megdöglik. Mit számít egy ostoba ezred a csatában?...“ Ha vészületett is Széchenyivel a főcél állandó szemmel tartása, most sejtethetjük, hogy hol keményedett meg benne a szív az erők szétforgácsolására vezető mellékecélokkal szemben.

A helyőrségi szolgálatban hadtudományi munkát is olvasott. Ségúr műve a napoleoni háborúkról annyira elragadta, hogy Thukydideshez, Xenophonhoz hasonlította. Sokszor beszélgethetett a katonaképzés és hadseregreform kérdéseiről.² — ezt bizonyítja naplójában a nadrágokról szóló és már idézett megjegyzésének befejezése: „*valahányszor* a Habsburgokról rezonálok, entuziazmusból mindig a nadrághoz süllyedek“. Megelégedéssel Liechtenstein altábornagvot és Villata ezredest említi Naplójában, ezek egy nézetben voltak vele az osztrák haderők problémáinak megítélésében.³

Keveset tudunk békebeli szolgálatban való viselkedéséről. Látni fogjuk, hogy minősítő táblázata szerint ebben a részben is jó volt. Naplójából sejtjük, hogy tisztársainak és a legénységnek jó dolga volt mellette. Az osztály tisztikara állandóan az ő vendége volt. — a század legénységének megvendégeléséről csak egy esetben tudunk. Téves visszaemlékezés egyik huszárijától az, hogy ő a legénységet is rendszeresen vendégelte volna. — de bizonyos, hogy gondolt jólétükre és költött is e célra. — egy alkalommal, szabadságon, kesernyően jutott eszébe, hogy lesoványodott századhoz kell majd bevonulnia.

¹ Együttétkezés: Naplók I. 505. — Kiképzés: I. 55, 59/60., II. 108.

² Naplók II. 108., 61/2.

³ Naplók II. 80., 192.

d) *A lótenyésztés javítása.*

Katonai szolgálatának és harcéri tapasztalatainak logikus következménye a hazai lótenyésztés javítására irányuló törekvése.

Olvasmányai, beszélgetései, erősítették azt a háborús tapasztalatokon alapuló meggyőződését, mely szerint a hadsereg erejének alapvető tényezője a jó lóanyag. Futárszolgálatában látta a jó ló hasznát, és azt is, amit a „Lovakról” című műben ír: középszerű lovakkal elakad az ágyú, és elakad a bajnok élelmét szállító társzekér. Ott volt a lipcei csatában, melyben Murat híres lovastámadása megrendítette a szövetségesek centrumát, csatavesztés rémét festve Schwarzenberg elé és biztosabb helyre parancsolva a cárt. Harcokban élménye volt, hogy a lovasságé a földérítő és biztosító szolgálat dereka, hogy ütközetben a jó lovasság, ez a gyorscsapat elkergeti az ellenséges lovasságot, a jó lovasság elfoglalja az ágyúparkot, szétugrasztja a gyalogságot, fölényes bármely fegyveremmel szemben. Ki láthatta ennek jelentőségét világosabban, mint a huszárság fénykorában élő lovastiszt?

Ez a háttér Széchenyi lótenyésztési programjának. Egy esztendei befektetésre használható bevételét 20.000 pfrra becsülte, és csak a két angliai útjában 4 esztendő tiszta jövedelmét fordította lóvásárlásra: pedig azonkívül is tudunk ilyenirányú költekezéséről. Így vesz 1821. március 5-én Stewarttól 700 aranyon egy mént és 500 aranyon egy kancát (1.000 arany = 3.000 pfrr) ezen kívül roppant összegeket fordít ménesének gondozására.

A 100.000 pfrr körül járó befektetés óriási összeg Széchenyi vagyonához képest, (csaknem kétszerese a sokat emlegetett akadémiaalapító adománynak), de csekélység a magyar lóállomány följavításának szükségleteihez mérve. Az erő és az emelendő teher aránytalanságát Széchenyi kettős áttétellel kívánta egyensúlyba hozni. Egyik emelőcsiga saját szakértelme volt.

1809–1815. közt a lovak százait ülte meg és ezreit látta mint katonát. Elhullott, megsántult, vagy egyébként alkalmatlanná vált lovak helyett gyakran vásárolt újat. Nem műkedvelőként indult 1815-ben első nagy lóvásárló útjára, Angliába. 1817. október 4-én beadványban fordult Ferenc császárhoz a lóállomány javítása érdekében.¹ Ugyanez év végén egy hónapnál tovább kísérletezik — egyébként sikertelenül — egy ló gyógyításával, melyet a milánói állatorvosi főiskola tanára menthetetlennek mondott. 1818-ban közli: „Über die Zucht und Veredlung der Pferde” című cikkét, melyben

¹ Bártfai Szabó László szíves közlése.

bejelenti a teheráttétel másik csigáját, „több magyar gaval-
lér” elhatározását a hazai lótenyésztés fejlesztésére.

Nyugateurópai útjaiban szorgalmasan kereste a ménese-
ket. Magyarországon gazdasági célból, mulatságból vagy
szolgálatban — ezredével — sokfelé megfordult, ilyenkor
mindig figyelte a lovakat. 1823-ban aзи jegyzi föl ez úton
szerzett benyomásairól, hogy saját ménését mindig kitűnőnek
látja, ha a másokét nézi, de ha sajátját vizsgálja, lovai (sze-
gény messze földről idevezetett állatok) egyenként és össze-
sen nem tetszenek neki. Meggyőződött arról, hogy királyi
ménesekben itthon és külföldön pompás a keret, de rosszak
a lovak. A hábolnai ménesről írja, hogy minden kitűnő
benne, kivéve a lovakat.“ Meggyökeresedett tehát az a véle-
ménye, hogy a lótenyésztés följavítását nem az államra kell
bízni, hanem ahhoz értő földbirtokosok egyesületére.

1818—19-ben kisázsiai útján sajnálja a „barbár módon”
tartott törökországi lovakat. Ezek hosszú úton nem kapnak
sem abrakot, sem vizet, tán nem is kefélik őket, pedig szik-
lás úton páratlanok, gyorsaságra természetesen nem veteked-
hetnek az angol telivérrel. A görögországi lovak is jobbak a
magyarországinál, gondozással még jobbak lehetnének. 1821
ben a bihardíószegei helyőrségből az ezred által kiküldve, Er-
délybe utazik több hétre és végigszemléli az erdélyi ménese-
ket, és ugyanebben az évben Liebenberggel együtt vármé-
gyenként rendezett hatalmas táblázatban írja össze Magyar-
ország és Erdély méneseinek esődörállományát.¹

1822-i angliai útja megszilárdítja azt a meggyőződését,
hogy a lótenyésztés terén az angoloké az elsőség; tőlük kell
szerezni tenyészállatokat és eltanulni a mesterfogásokat.

A lófuttatást már évekkel ezelőtt eltanulta tőlük. Életé-
ben először 1815 október 19-én látott lóversenyt New-Mar-
ketben. 1816 január 2-án érkezik Angliából Bécsbe, ugyane
hóban már rendelkezik egy Cenkre tervezett rókavadászatról
és Stewart lord angol követtel együtt kitűzi az első sim-
meringi lóverseny idejét április 17-ére, amelyen aztán részt
is vesz lovaival. Egy hónap múltán idősebb gróf Hunyady
József úrményi birtokán, a keszi pusztán, augusztus 23-án
megint Hunyady birtokon, Holicson rendezett lóversenyen
volt jelen. Később is részt vesz a Hunyady által rendezett
futtatásokon, bár fél attól, hogy magára haragítja őt a díjak
elnyerésével. Tévedett ebben és tévedett abban is, hogy Hu-
nyadyé lesz minden dicsőség, ha a lóversenyek sikerülnek.
E derék hazafinak nem a köztudat, hanem éppen az ő kegye-
lete állított emléket a „lovakról” előszavában.

¹ Bárfai Szabó László: A Sz. család története II. 517/20.

1821 márciusában Hunyady József, Festetich László, Brudern József, Károlyi Lajos és Széchenyi évente 100—100 arany jutalom adására vállalkozik a *pesti lóversenyek* megalapítása végett.

1822 nagy esztendő a magyar lótenyésztés történetében. Ebben az évben kezdődött a szélesebbkörű társadalmi akció a lóverseny megalapítása érdekében. Hunyady József 1821 legvégén — alig pár nappal gyönyörű leányának, Gabriellának, Saurau Zenonénak, (kibe Széchenyi éveken át szerelmes volt), halála után — Széchenyi bámulatára, (hogy képes ilyen gyászos pillanatban ilyen dolgokra gondolni?). Bécsbe hívatta Széchenyit a lóverseny ügyében. 1822 január 14-én ment végbe az első gyűlés. Széchenyi nagy kiábrándulására. szániottevő férfiak csak az ebédre jelentek meg. „kis korúakkal nem végezhettem.”

Mély fájdalom töltötte el „szomorú viszonyaink és országunk érverése miatt. Alszik az ország, és akik ezeket pocsekolnak külföldön, az anyaföld boldogítására sajnálják a legkisebb fáradságot és adományt”. Szemrehányó szavakat intéz Esterházy Károlyhoz: „nekem jobban fáj mint gondold, hogy te sem áldozhattál egy napot, hogy végre egy hasznos intézményt alapítsunk a hazában. Ilyen embernek minden alkalmat meg kellene ragadnia, különben siratnunk kell, hogy magyarok lettünk.”

Levertsége dacára elviszi Ferenc császárhoz a lótenyésztő egyesület és lóversenyek tervét. Ekkor már 16 drb. száz aranyos díj alapításáról tehetett jelentést. A császár mindenbe beleegyezett, de Széchenyi előrelátta a várható nehézségeket. „Bizonyosan megreked” az ügy a magyar udvari kancelláriánál.

Pár hét múlva Pestre hív gyűlést. Ide örömeire 50 ember jött el és 50 tag írt alá. A febr. 25-i ülésre meg éppen 75-en gyűltek össze Wenckheim József báró elnöklése alatt. „Pesten az ilyen ügy gyorsabban megy, mint Bécsben. Vajjon hazafiasabbak? Romlatlanabbak? Több az idejük?”

Teljesen meg van elégedve magával. A lótenyésztés fejlesztésén fáradozik, amelyben Magyarországnak elől kellene járnia, mégis elmaradt benne. Jól esik elismerést hallania Pál bátyájáról, kinek véleménye szerint a katonaságnál is javára lesz működése.

A lótenyésztő egyesület ügye azonban — hiába vállalta védnökségét a nádor — késik a hivatalos retortákban. Széchenyi 1823 februárjában lóversenyek rendezésére kér engedélyt császári kihallgatáson. A császár újból ígér, de Széchenyinek megint kevés a reménye. „Soha semmit el nem érek, rosszul kezdem, vagy nincs szerencsém”.

Eljár a magyar udvari kancelláriánál. „Butaság, hogy olyan emberek döntenek a lóversenyekről, kik a lovat nem tudják megkülönböztetni az öszvértől, ez jó példa a mi közgazgatásunkra.”

Február 23-án aztán hallja, hogy Almássy gróf a lóverseny ellen adott votumot. „Isten áldjon hazafi” írja keserűen a Naplóban. „Kötelesség-e, hogy az országba javításokat akarjunk bevezetni? Alkalmas-e javításokra az osztrák monarchia? Nincs gazdagság, nincs kereskedés, van előítélet, lethargia, alvás, megrekedés, — ide irányítás szükséges és orvosi étrend” ...

e) *Búcsú az egyenruhától.*

Széchenyi könnyen billenő egyensúlya kicsiny okokra is nagy lelkesedéssel vagy nagy levertséggel reagált.

Emiatt sokszor érzett súlyos csalódást. Csalódás volt számára, hogy a katonaságnál nem jutott olyan fontos pozícióba, amely kielégítette volna tettvágyát. Önmagában is csatlódott a lótenyésztés ügyében indított akciójával kapcsolatban. Törökországi útja közben sokat látott és sokat gondolkozott. Láta, hogy vesztégzár, vám, kicsinyeskedés hogyan teszi lehetetlenné a mozgást ez országban. Széchenyi ekkor emberi szervezethez hasonlítva az államot leírja, hogy beteg ember gyógyítását nem lehet egyik tagján kezdeni, előbb a nedvek keringését kell szabaddá tenni, ugyanígy van az államban is, előbb a forgalmat kell szabaddá tenni, *tehát minden (lótenyésztési akció) hiábavaló, ami eddig Ausztriában történt*, írja már 1819-ben. Ez kiábrándulás saját reformterveinek első formájából, a lótenyésztés fejlesztéséből. Jónak maradt ebből az a gondolat, hogy lóverseny üriügye alatt össze lehet hozni a hazafiakat, de a távolabbi célok: az egész nemzet, az egész ország regenerálásának elérésére működnie katonaruhában már nem lehetett.

1823 április 5-én mégis új kérvényt ad be a császárhoz a lóverseny ügyében. Ekkor megint váratlan fordulat vet vissza minden munkát.

A bécsi kormány törvénytelen rendeletei ellen megkezdődött a megyék ellenállása. „Hogy szolgálhat most egy magyar?” kérdi Istvántól bátyja Pál, — és „szolgálhat-e az ember, mint magyar?” kérdi önmagától István. „Mi lesz, ha a király maga szegi meg a törvényeket?” Április 16-án a „soproni vármegyeház előtt egy eskadron és egy gyalogszázad áll, a tisztviselők proforma fogságban... Exaltáció és komédiás hazaszeretet nélkül mást nem tehetek, mint hogy jószágaimon takarékosan éljek, tőrjem, hogy tapossanak és engedelmesskedjem, vagy pedig készen legyek arra, hogy...”

Még elindul ezredéhez április 21-én: május 18-án meg is érkezik Debrecenbe. Többször megfogadta már, de egyszer sem tartotta meg, hogy bizonyos határidő leteltével kilép a katonai szolgálatból; de most ezredének Lengyelországba helyezése alkalmával véglegessé válik elhatározása. Lengyelországból Bécsbe megy és többé be nem vonul.

Tettvágynak szűk volt a békebeli századparancsnokság. Mai fogalmaink szerint főnakhadtunk azon, hogy 30 éves korában, 1820-ban már őrnagy szeretne lenni, de ha látjuk, hogy nála ifjabbak őrnagyságra lépnek elő, akkor nem csodálkozhatunk sértődöttségén. Külön bántotta őt az, hogy magyar ezredékhez olyan idegen törzstisztek kerültek, akik alig tudtak magyarul. Egyik ismerőse azon csodálkozott, hogy ő még nem őrnagy, a másik, hogy miért szolgál ilyen nagy úr?

Korábban — láttuk — megtette, hogy pénzen vásárolta meg az áthelyezést és a századparancsnokságot. Most is többször kísérletezett az őrnagyi rang megvásárlásával. Próbálta jó borokkal megnyerni a Haditanács tagjait. Ezreket ígért Morvay őrnagynak, fogcsikorgatva: „szerencsétlen az ország, melyben arannyal kell az előmenetelt megvásárolniok a honfiaknak, kik hazaszertettől égnek, és legnagyobb boldogságnak ismernék, ha hasznára lehetnének hazájuknak“. Utálatlalt „alacsonyodik le“ a kilincseléshez. Jár a császárnál, a Haditanács tagjainál és más uraknál. Egyszer azt a választ kapja, hogy várjon, másszor azt, hogy egyezkedjék, — „tehát fizessenek, hogy szolgálhassak?„ — Metternich később arra inti, hogy gondoljon a jövőjére, hiszen a császárnak egyetlen kifogása, hogy sokat van szabadságon.

Széchenyi valóban sokat volt szabadságon. Kisázsiai útját mulatságnak nézhették. Lóvásárlásait kevesen értették, még Liebenberg sem helyeselte. A társaság csak annyit tudott meg az eredményből, hogy pénzügyi gondjai vannak Széchenyinek. Azaz, hogy tudott egyebet is, és a felsőbbség legalább sejtett mást is. Széchenyi nem csinált titkot nézeteiből. Sokan megbotránkoztak azon, hogy Napoleont nagy embernek tartotta, és hadseregét többrebecsülte az osztráknál. Ami mindennél rosszabb, angliai vásárlásai és útjai liberális hírért keltették. Széchenyi pedig még tovább ment a könnyelműségben — Amerikába is vágyott. Már Anglia is megdöbbenett a felsőbbséget, de mit keres egy osztrák katonatiszt Amerikában, „hacsak nem ábrándozik alkotmányról“ — mondta Bellegarde, aki különben jóakarója volt Széchenyinek.

Az udvari pletyka úgy tudta, hogy Széchenyi előlépésének és általában a magyarok haladásának főellensége Kut-

schera császári főhadsegéd. Ez mondta volna, hogy a magyarok nem maradnak szolgálatban, ha van hét szilvafájuk. — Mikor pedig a Széchenyi előlépését pártoló Kavanak attól tartott, hogy a magyar urak mind ott hagyják a hadsereget, ha Széchenyi sem juthat előre. Kutschera azzal torkolta le: „menjenek!”

Ez már az 1825-i országgyűlés idején történt, mikorára Széchenyi megérte azt, hogy a császár kereken elutasította, előlépés iránt előadott kérését.

Széchenyiben előállott a szokásos énje, és önmagát vádolta hátramaradásáért. „Bután állottam be katonának és ügyetlenül szolgáltam”.

Az önvád ellenére világosan látta háborús szolgálatának súlyát, a lótenyésztés és lóverseny érdekében kifejtett tevékenységének fontosságát, és szégyennek tartotta, hogy olyan ember mint ő, fizessen az előlépésért.

Ilyen hangulatban fölforgalták véréit a szolgálatban természetesen előforduló fogyatkozások. Serbelloni ezredessel az akkor szegényes Enyed helyőrségében találkozik. Hát ez a jövő áll előtte? Castiglione őrnagy szánalmasan vezényel: osztálya silány. Ilyen hadseregben kell neki megrozsdásodnia? Fölháborítják a tiszti botránnyok. Súlyos kifogásai vannak ezredese, Simonyi magatartása ellen, akivel „képtelenség együtt szolgálni”. Börtönnek nevezi egy alkalommal a szolgálatot Bihardiőszegen. Elémi erővel érzi a nyűgöt, mikor 1822-ben háborús hírekre attól tart, hogy félbe kell szakítania tanulmányújtját a bámult Angliában. „Kár volt ki nem lépnem”. Fehér lapot küld ekkor két ismerősének is, hogy tetszésük szerint szabadságot kérjenek részére, vagy nyugdíjazását kérik.

Az 1825-i országgyűlésen előtte megnyíló tér új lehetőséget mutat tettvágyának és 1826 február 15-én beadja nyugdíjazási kérvényét. Följegyzi, hogy udvari pletyka szerint Hohenzollern-Hechingen — kinek hatalomrajutásakor fakadt ki Széchenyi 1825 októberében: „most már le a vörös nadrággal” — úgy nyilatkozott, hogy „Széchenyiben derék tisztet veszít a hadsereg”.

Bizony azt veszített.

Ennek emlékéit a bécsi hadilevéltár iratai őrzik, tanúságot téve a katonák bámulatos emberismeretéről és finom árnyalatokban gazdag jellemzőképességéről. „Szolgált: 15 évet. 5 hónapot és 29 napot a felséges uralkodóháznak, más hatalomnak nem. *Vásárolt rangja:* nem volt. *Magánjövödelme:* igen sok. *Egészsége:* jó. *Kedélye:* jó, vidám és derült. *Természetes tehetsége:* különösen sok. *Beszél:* németül, magyarul, latinul, franciául, angolul és olaszul. *Ügyessége a gya-*

korlatozásban: jó, fölszerelésben (Adjustieren): jó, idomításban: jó. Ismerete mérnöki szakban: valamelyes, más tudomány: mennyiségtan, történelem és földrajz. Igen jó lovas, igen jó lóismerő. Részt vett az 1809., 1812., 1813., 1814. és 1815. hadjáratban. Magatartása ellenség előtt: kiválóan vitéz, határozott belátással, — polgári lakossággal szemben: szerény és nagyon udvarias, — az ezredben: előzékeny és kedvelt, — alárendeltjeihez: méltósággal barátságos és méltányos. Szorgalom és igyekezet: sok, — jól gazdálkodik. Hibák: italos-e: nem, — kártyázik-e: nem. csinál-e adósságot: nem, — veszekedő-e: nem. Egyébként a szolgálatban: pontos és buzgó. Megérdemli-e az előlépést: (olvashatatlan szó) és kiválóan. Mellőzve nem volt“.

Ennyit mond a *Conduite-Liste*.

Emlékül hagyta Széchenyi a hadseregnek a magyarországi lóállomány nevezetes följavítását. Ki mondja meg ma, hogy Széchenyinek, az általa lelkesített barátainak és az ő lóversenyein és lótenyésztő egyesületében fölbuzdult más uraknak méneseiből hány nemes ivadék sörénye lobogott 1848-tól 1866-ig a monarchia különböző csataterein?

Széchenyi 1825 augusztus 1-én jelenik meg először polgári ruhában az országgyűlésen. Kilépésének dátuma a törzskönyvben 1826 április 15. Föllebbvaló ekkor már nem tehetett neki szemrehányást azért, hogy katona létére a császár-kormány ellen beszél. Kiszabadult a szolgálat „börtönéből“, — de ekkor már új bilincsek tartották rabságban. Ezeket a bilincseket az ideális lelkületű Sælern Crescentia szemei vetették reá, és ugyanazok a szemek varázsolták szárnyakká.

Török Pál.†